

УДК 336.713

Лантух І.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ПИТАННЯ ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІРСЬКИХ ЗАКЛАДІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається проблема оптимізації банкірських закладів, таких як банкірські дома, банкірські контори, міняльні лавки, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Це було актуальним і своєчасним для вітчизняної банківської системи, у якій поряд з державними починають виникати і недержавні заклади. Створювалося багато комерційних і громадських банків з численними відділеннями, конторами, агентствами тощо. Тому треба було застерегти їх від усіляких зловживань, надати надійний вектор в їх роботі, що сприяло б розвитку вітчизняної економіки.

Ключові слова: банківська система, банкірські операції, банкірські дома, банкірські контори, міняльні лавки.

Lantukh I.V.

OPTIMIZATION QUESTION OF NATIONAL BANKING INSTITUTIONS IN THE LATE XIX - EARLY XX CENTURIES

The paper discusses a problem of banking institutions optimization in the late XIX - early XX centuries. It was relevant and timely for the native banking system, where nonstate institutions began to appear along with the state ones. The author draws attention to a number of banking institutions such as financial houses, banking offices and exchanging shops that belonged to an individual banker or a group of bankers who carried out commercial and banking transactions. Also their functions, realization mechanisms of its purpose, weaknesses in their work and more are shown in the article. Therefore, it was necessary to warn banking institutions from all kinds of abuse, provide a reliable vector in their work, thus it would contribute to the national economy development.

Keywords: banking system, banking transactions, financial houses, banking offices, exchanging shops.

Лантух І.В.

ВОПРОС ОБ ОПТИМИЗАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКИРСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ вв.

В статье рассматривается проблема оптимизации банкирских учреждений, таких как банкирские дома, банкирские конторы, меняльные лавки, в конце ХІХ – начале ХХ вв. Это было актуальным и своевременным для отечественной банковской системы, в которой наряду с государственными начинают появляться и негосударственные учреждения. Создавалось множество коммерческих и общественных банков с многочисленными отделениями, конторами, агентствами и т.д. Поэтому надо было уберечь их от всевозможных злоупотреблений, очертить надежный вектор в их работе, что способствовало бы развитию отечественной экономики, которая вступила на путь своей капиталистической модернизации.

Ключевые слова: банковская система, банковские операции, банкирские дома, банкирские конторы, меняльные лавки.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Банківська система будь-якої країни і на будь-якому її етапі розвитку є показником рівня зрілості кредитно-фінансових та грошових відносин. Оскільки в Україні до середини ХІХ ст. існували феодально-кріпосницькі відносини, які гальмували розвиток ринкового господарства, та панувала цілковита монополія держави у сфері фінансової діяльності, то протягом ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. банківські операції здійснювалися лише державними банками, такими, як Державний комерційний банк, Державний позичковий банк, Дворянський банк тощо. Лише після скасування у 1860 р. системи казенних кредитних інститутів в країні розпочалося формування банківської системи. Поряд з державними починають виникати і недержавні банки. Створювалося багато комерційних і

громадських банків з численними відділеннями, конторами, агентствами тощо. Це було необхідно і своєчасно, адже народжувалася нова економіка, яка потребувала грошових ін'єкцій, грошових інвестицій та грошових кредитів. Тому різноманітність фінансових установ була доречною та багаточікуваною.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Інформаційною та теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці таких економістів як Ананьїча Б., Крохмалюка Д., Макаренка М., Ковдрика В., Новікової І., Мошенського С. та ін.. Та, нажаль, за глобальними питаннями, вони не побачили невелику, але суттєву діяльність банкірських установ, таких як банкірські дома та контори, а також міняльні лавки, які зіграли свою «особисту» роль у розбудові тогочасної вітчизняної економіки.

Цілі статті. Мета роботи – показати призначення деяких банкірських установ (банкірські дома, банкірські контори, міняльні лавки) та шляхи їх оптимізації наприкінці XIX – початку XX ст. на теренах вітчизняної економіки. Бо тогочасна економіка, ставши на шлях своєї капіталістичної модернізації, потребувала значні кошти для вирішення своїх проблем. Тому різноманітність банкірських установ, їх поліфонічність сприяли як найуспішнішому вирішенню цього важливого завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Банкірські контори та банкірські дома, міняльні лавки – це банкірські заклади, що належали окремим банкірам або групі банкірів, які виконували торговельні та банкірські операції.

Перші банкірські контори виникли у Києві у 40-х рр. XIX ст., нараховувалося їх в цей час шість із оборотом у 1,16 млн. крб.. Прибутковість їх зростала. Якщо у 1840 р. вони мали прибуток із капіталу не більше 6,5 %, то у 1843 р. – вже 13 % [2]. Значним фінансовим центром у кінці XIX – початку XX ст. був Бердичів. У 50-х рр. XIX ст. банкірські дома надавали позики, займалися грошовими переказами, мали тісні контакт із Одесою, Петербургом, Москвою, Вільно, Варшавою, Ригою. Самими відомими там були банкірські дома Гальперіна і Мансона та ін. [3, с. 21]. У цьому ж Бердичеві на початку XX ст. було багато приватних банкірських контор, а саме: М.Л. Глазмана, Д.З. Зельдовича, Ш.А. Краковського, М.Х. Трахтенберга, С.А. Шейнберга, Л.С. Штейнберга [3, с. 23]. Це були відомі контори, із своїм «реноме», своїми клієнтами і своїм кодексом честі.

Питання про регулювання діяльності банкірських контор та домів було актуальним. У банкірських та комерційних сферах у кінці 80-х рр. XIX ст. поширювалися певні свідчення про розробку законопроекту з цього приводу.

Проект, як слід було очікувати, залишив у стороні акціонерні банки та ті банкірські заклади, які діяли на підставі особливих статутів. Справа стосувалася виключно міняльних лавок і приватних банкірських закладів, під якими розуміли банкірські дома, банкірські контори. Відносно міняльних лавок, то їм дозволено було виконувати дві операції: 1) розмін усякого роду грошей та 2) оплату купонів і оплату відсоткових паперів, що вийшли у тираж [4]. Поліція повинна була слідкувати, щоб міняльні лавки не виходили за межі цих операцій, а у випадку порушення цих правил міняльна лавка зачинялася за рішенням суду.

Щодо банкірських домів або контор, то тут проглядалися більш складні правила. Засновувати їх могли або окремі особи, або товариства. Заяви про заснування їх повинні були надаватися місцевому губернському начальству, з вказівкою розміру основного капіталу, вкладеного у підприємство. Понад це, засновники зобов'язані були внести у державний банк заставу у розмірі $\frac{1}{4}$ частини оголошеного основного капіталу, причому застава ця у Петербурзі, Москві, Варшаві та у низці таких українських міст, як Київ, Одесі, Харкові не могла бути менше 50000 крб. Особлива увага надавалася тому, щоб про розмір основного капіталу та внесеної застави банкірські заклади зобов'язані були заявляти кожного разу у своїх друкованих об'явах, з визначенням, що вони діють на свій ризик, без усялякого забезпечення чи гарантій з боку казни і уряду. Подібне

визначення запропоновано було зробити обов'язковим для усіх циркулярів та бланків банкірських закладів.

Таким чином, правила, що практикувалися, йшли у цьому відношенні навіть далі тих, які пропонувалися, вказуючи на необхідність укорінення у публіці більш обачливих відношень до банкірських контор, як підприємствам абсолютно приватним. Видання правил і вимагання застави могли ще більш підтримати у публіці оману відносно істинного характеру банкірських домів і контор. Тому вказівки про можливо частих заявах про те, що подібні заклади діяли без усілякої гарантії з боку уряду, слід визнати досить цілеспрямованими. Необхідно більш точно нормувати ті операції, котрі можуть бути дозволені банкірським конторам. Подібні заклади повинні діяти на власні кошти, а не спекулювати за рахунок чужого карману.

Правила, що проектувалися, досить широко визначали межі цих операцій. Крім цієї діяльності, яка надавалася міняльним лавкам, банкірські заклади могли здійснювати наступні операції, а саме:

- облік векселів;
- виконання доручень по отриманню платежів по векселям та іншим терміновим зобов'язанням;
- здійснення платежів та переказ грошей по країні та за кордон;
- купівля та продаж відсоткових паперів та інших паперових цінностей, а також дорогоцінних металів, векселів та закордонних витрат за дорученням третіх осіб;
- видачу та переоблік векселів та купівля і продаж за свій рахунок відсоткових паперів, акцій, закладних листів тощо;
- видача позик, терміном на 9 місяців, під заставу паперів та пере заклад їх, зі згоди позичальника, але у розмірі, що не перевищувала виданої під них позички [4].

Таким чином, не дозволялося банкірським закладам прийом внесків на зберігання, під приріст відсотків і на поточний рахунок. Але була загроза, як би це бажане обмеження не було обійдене шляхом видачі векселів або для виконання фіктивних «доручень». Банкірським закладам слід було категорично заборонити прийом вкладів та відкриття поточних рахунків. Також досить корисно заборонити розстрочки платежів при продажу паперів, так само як і уступки права на виграш. Слід зазначити, що операція з продажу паперів в розстрочку сама по собі не тільки не шкідлива, але навіть корисна, бо вона полегшувала придбання цінностей і створювала звичку до заощаджень. Шкідливі були лише брехня та безбожні відсотки, які стягувалися, тому зовсім не бажано було остаточно знищити цю операцію, яка була створена завдяки потребам населення.

Але, щоб запобігти спекуляції чужими коштами, необхідно було у свідоцтвах, що видавалися при прийомі у заклад паперів, фіксувати у точності не тільки самі застави, але й і номери цінних паперів. Ці вимоги могли оптимізувати роботу банкірських контор.

Нагляд за реалізацією цих правил потрібно було зосередити у Міністерстві фінансів. З цією метою передбачалося цілий ряд постанов та обов'язкової звітності банкірських закладів та про нагляд за ними. Усі операції, що проводилися банкірськими конторами, повинні були знаходити повне відображення у записних книгах, з яких обов'язковими повинні бути: касова, головна (грос-бух) та меморіалі [5]. За вимогою Міністерства фінансів, банкірські заклади зобов'язані доставляти йому усілякі свідчення про операції, що ними проводилися. Міністерству фінансів надавалося, через підзвітних йому чиновників, перевіряти вірність оплати гербовим і іншими зборами операцій, що проводилися, шляхом огляду книг, документів і, взагалі, паперів банкірського закладу, а у випадку необхідності призначати і урядову ревізію. Приводом до ревізії могли бути скарги приватних осіб, повідомлення адміністративних та судових закладів і, взагалі, свідчення, що дійшли до Міністра фінансів, про невірні дії банкірських закладів. Якщо ревізія виявляла такі порушення правил, які, за визнанням Міністра фінансів, повинні були спричинити за собою закриття банкірських

закладів, то про це повідомлялося до суду. Постанова суду про закриття закладу спричиняла за собою ліквідацію його справ.

Крім цього пропонувалося ще надати обов'язкову силу тим правилам і установленням карної відповідальності винних у здійсненні недозволених операцій або в порушенні порядку відкриття банкірських закладів.

Регламентация відомої діяльності банкірських закладів, викликаючи питання про порушення установлених правил, зобов'язувала попереджати і випадки утискань або у пристрасті застосуванні до них. Дані вимоги не повинні були ставити банкірські заклади на ґрунт випадковості, як і їх закриття. Ця галузь діяльності залишалася відкритою для кожного, хто володів відповідним капіталом; припинення її, поза волею засновника, підкорялася, у кінцевому випадку, суду, що надавав певні гарантії для справедливості. Проте, нормуючи діяльність банкірських закладів, бажано було, по можливості, попередити випадки карного втручання суду. З цією метою корисним було б встановити, щоб свідчення про операції контор надходили не тільки до Міністерства фінансів, у випадку його вимог, але й були б відомими громадськості, у вигляді періодичних балансів або звітів, обов'язково друкованими та вивішеними на огляд в приміщенні контор. Якщо публікація щомісячних та щорічних звітів обов'язкова була для всіх кредитних, пайових та акціонерних закладів, то не було сенсу виключати із цього правила і банкірські заклади.

З другого боку, ревізія цих закладів не повинна була мати тільки каральний характер, а повинна входити у склад постійного нагляду за банкірською діяльністю, як попереджувальний засіб проти зловживань. У Фінляндії, наприклад, існували спеціальні чиновники для здійснення подібних ревізій і, як відомо, продуктивна їх діяльність врятовувала підприємців від тих зловживань, яка завжди буде мати місце, якщо нагляд буде здійснюватися тільки у формі погроз. Іншими словами, ревізія повинна попереджати порушення правил, а не являтися тільки запізнілим фактом виявлення здійсненого зловживання, коли ревізія, по суті, втратила своє призначення і перетворилася у дізнання або навіть у слідство [5].

Розглядаючи правила, які були запропоновані проектом, неважко передбачити, що їх застосування, по суті, підводило до закриття більшості банкірських закладів.

Справа в тім, що не важко передбачити, що банкірські контори здатні задовольнити головні вимоги проекту, за якими для відкриття банкірських контор необхідно заявити капітал не менш 500000 крб. Більшість контор, що діяли, не мали таких капіталів і існували спекуляцією та «паразитичними операціями» за чужий рахунок. Якщо ж «паразитичні контори» зникнуть, то очиститься ґрунт для існування солідних банкірських домів.

Солідні приватні банкіри грали важливу роль в економічно розвинутих країнах. В нашій країні ніхто не знав куди подітися з грошима, не дивлячись на всю нужденність у капіталах. Уся увага вітчизняних капіталістів звернена була на придбання відсоткових паперів; навколо купівлі і продажу цих паперів і крутилася велика частина вільних грошей, у той час, коли торгівля і промисловість в них дуже потребувала і якщо вони добували необхідний їм капітал, то з великими труднощами і за надто великі відсотки, що, як відомо, погіршувало умови продуктивності і, взагалі, підприємливості. Існування і розвиток солідних банкірських будинків повинний був знешкодити ці недоліки і задовольнити вказані потреби, які сприяли прозорливості в їх діяльності.

Облікова операція, посередницькі послуги для розміщення капіталів в успішні підприємства – ось той напрямок, в якому бажано було б розвивати діяльність реформованих банкірських закладів. Маючи справу з відносно невеликим і добре знайомим колом осіб, приватні банкіри могли б розширити сферу кредиту і при посередництві переобліку надати і вітчизняним великим банкам можливість надавати більше послуг промисловості і торгівлі.

У вересні 1889 р. був прийнятий закон «Про банкірські заклади» [6]. Проте, слід зазначити, що через місяць, практика діяльності банкірських закладів, не дивлячись на

цей закон, свідчила про їх неспроможність. Це підтверджували деякі збанкрутілі банкірські контори [6], які вказали на головні «хвороби» банкірської діяльності.

Якщо задача банкірських закладів (банків, банкірських контор) – слугувати посередником між капіталом та виробництвом, то практика свідчила, що капіталісти не знали, де і як розмістити свої гроші, а поряд з цим промисловість, торгівля – відчували усіляку сутяжність і ускладнення з приводу коштів. Вони не знаходили їх на самі надійні і вигідні справи або сплачуючи за користування ними величезні, підриваючи їх економічний стан, відсотки. Якщо б банкіри та банкірські контори виконували своє пряме призначення, вони б слугували б посередниками у подібних випадках і збільшували солідну клієнтуру великих банків. Між тим, вони майже повністю віддавалися біржовій грі і, за допомогою усіляких хитрощів, втягували у цю гру і своїх клієнтів. За таких обставин, вільні кошти йшли не на збільшення продуктивної діяльності, а на бездумне, часто нічим не виправдане «підвищення» або «пониження» цін спекулятивних паперів, що тягнуло за собою збагачення одних і повне розорення інших.

Тому, уся задача регулювання діяльності «банкірських закладів» полягала в тому, щоб: по-перше, припинити цю спрямованість капіталів; по-друге, второпати клієнтам, що вони самі повинні бути розбірливими, довіряючи свої капітали банкам і банкірським конторам. Необхідно, щоб сам закон визначав дозволені і заборонені операції, узгоджуючи цей вибір з метою припинення біржової гри і спрямовуючи банкірську діяльність на слугування справі розміщення капіталів у виробничі підприємства, на допомогу труду, промисловості та торгівлі. Ще корисно самим банкірським закладам надати право клопотати про підлеглість своїх операцій постійному ретельному контролю. Усі ж останні заклади, які не підлягали подібному контролю, слід було оголосити закладами, що діяли на свій страх і ризик. І, звичайно, що ті операції, які заборонені законом, повинні були переслідуватися у карному порядку, а заклади, які їх здійснювали, зачинятися.

«Пробуксовка» в роботі банкірських закладів ще проглядалася в тому, що вони у своїй роботі припускали ряд упущень, які були не на їх користь. Так, практика місцевого севастопольського банку була перевірена спеціальною комісією, яка була сформована міською думою. Комісія виявила ряд упущень, які були допущені правлінням банку: у рахівництві, діловодстві. Комісія наголошувала на ту обставину, що при видачі позик не дотримувалися надзвичайно важливі формальності, а саме: від позичальників не вимагалася розписка на «ордер». Відомо, що знаходження у портфелі банку векселя ще далеко не свідчило про те, що векселедавець, дійсно, отримав гроші, так як вексель надавався ще до його обліку. Ось чому, при видачі грошей, необхідно було вимагати підписи позичальника в тому, що позика отримана ним фактично. Звичайно, що таким документом, був ордер. Наскільки важливе це упущення, свідчить те, що позик без розписок по ордерах було видано у севастопольському банку на суму 68000 крб. [7]. Тому комісія звертала увагу міської думи на те, що правління банку, при видачі позик під коштовні речі, оцінювала їх досить дешево, не менш третини їх дійсної вартості. Правління банку, зі свого боку, надало у міську думу своє пояснення, в якому доводило, що комісія віднеслася до своїх обов'язків по ревізії банку зверхньо. Але порушення були суттєві. Вони давали можливість банку мати не враховані кошти.

Контроль за діяльністю банківських установ здійснювала Кредитна канцелярія, як структурна ланка Міністерства фінансів. Наприкінці XIX – початку XX ст. роль цього органу суттєво зросла. У 1898 р. у Кредитній канцелярії було засновано особливе діловодство для контролю за земельними банками, а у 1901 р. Мінфіну було дозволено призначати в акціонерні земельні банки спеціальних уповноважених міністерства для нагляду за діяльністю цих банків.

У 1904 р. при Кредитній канцелярії було утворене особливе діловодство, яке раніше існувало у банківській сфері, але не було пристосоване до цих потреб у 1898 р., що вже було пристосоване до банківських потреб як система нагляду за кредитними

установами, перевірки їх звітності та проведення ревізій. Це були, так звані, перші «пагони» внутрішнього нагляду за діяльністю банку на зразок нинішнього внутрішнього банківського аудиту.

Висновки. Однак, суворий державний контроль не розповсюджувався на діяльність банкірських домів, банкірських контор та міняльних лавок. До початку 90-х років XIX ст. у Росії не було спеціального законодавства, яке б регулювало діяльність зазначених установ, у той час як, наприклад, у Англії законодавство розвивалося разом з банківською системою, регулюючи усі необхідні моменти. У Російській імперії ж, частиною якої була на той час Україна, це призвело до того, що до Міністерства фінансів на дії керівництва зазначених інституцій надходило багато скарг та нарікань.

В теперішній час проблеми, що супроводжують діяльність небанківських установ (обмінних пунктів та кредитних контор) не змінилися: проведення операцій повз касу; мінімізація податку на прибуток завдяки збільшенню кредитного відсотка та збільшення фіктивних видатків, хоча за 150 років свого існування вони довели свою необхідність для економіки країни. Однак, державі слід не посилювати і так занадто суворий контроль за діяльністю цих установ, та не обговорювати весь час у діловій пресі варіанти їх закриття або переформатування, а треба за допомогою комерційних банків та зниженням ставки рефінансування для них, задоволення їх попиту на іноземну готівку створити справжню конкуренцію на ринку дрібного кредитування та обмінних операцій. Завдяки збільшенню конкуренції ці дрібні представники фінансового ринку змушені будуть або стати більш прозорими та ефективними, або піти з цього ринку назавжди.

Список використаних джерел:

- 1.Ананьич Б.В. Банкирские дома в России 1860–1914 гг. Очерки истории частного предпринимательства / Б.В. Ананьич. – Л.: Наука, 1991. – 198 с.; Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX століття –1917 р.) / Д. Крохмалюк // Вісник НБУ. – 2000. – № 9. – С. 58–63; Макаренко М.І., Ковдрик В.В. Банківські установи доби Російської імперії / М.І. Макаренко, В.В. Ковдрик // Вісник Української академії банківської справи. – 1999. – № 2 (7). – С. 64–68; Новікова І.Е. Формування вітчизняної банківської системи у другій половині XIX ст.: структура та функціональне призначення / І.Е. Новікова // Історія народного господарства та екон. думки України. – 2007. – Вип. 39–40. – С. 172–180; Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи/ С.З. Мошенський. – Лондон, 2014. – 453 с.
- 2.Военно – статистическое обозрение Российской империи. – Т. X. – Часть 1. – Киевская губерния. – СПб: Тип. Департамента генерального штаба. – 1848. – С. 165.
- 3.Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи/ С.З. Мошенський. – Лондон, 2014. – 453 с.
- 4.Вопрос о банкирских конторах// Новости и биржевая газета. – 1889. - 13 (25) апреля. - № 100;
- 5.Контроль над банкирскими конторами// Новости и биржевая газета. – 1889. - 14 (26) апреля. - № 101;
- 6.Нормирование банкирской деятельности// Новости и биржевая газета. – 1889. - 16 (28) октября. - № 285;
- 7.Новости и биржевая газета. – 1889. - 12 октября. - № 281.